

Ристо Бесаровић

О ПОКРЕТАЊУ ЛИСТА »ХЕРЦЕГОВЧЕ« У МОСТАРУ
1893. ГОДИНЕ

У не баш оскудној литератури о културним активностима у Мостару у посљедњој деценији деветнаестог вијека један податак није уопште разјашњен, једна занимљива иницијатива није привукла довољну пажњу бројних истраживача који су се бавили у већој или мањој мјери изучавањем тог значајног раздобља у културној прошлости града на Неретви. Ријеч је о иницијативи за покретање једног листа у Мостару, узгред поменутој у писму које је Светозар Ђоровић упутио 5. децембра 1892. године војвођанском учитељу и писцу Милану Марину.¹⁾ Тај податак, регистрован код више аутора, али ни код једног ближе коментарисан, своди се, у ствари на штуро обавјештење о припремама за покретање листа. На њега се надовезује Ђоровићева кратка констатација у његовом наредном писму Марину, оном од 1. марта 1893. године,²⁾ да је тај лист забрањен, и Ђоровићев такође кратак закључак, настао тим поводом и формулисан у форми питања »е, па како ћемо напредовати у просвјети?« Та два мјеста из Ђоровићеве објављене кореспонденције и нису могла, сама, да пруже одговор на питање о каквом се то листу заправо радило. Стога је и разумљиво што су се сви аутори очигледно устручавали да се, ослоњени само на та мјеста из Ђоровићеве кореспонденције, упуштају у формулисање било каквих прецизнијих закључака о тој замисли.

Захваљујући недавно обављеним ширим архивским истраживањима, показало се, међутим, могућним да се поменути податак из Ђоровићевих цитираних писама упућених Милану Марину ближе објасни. У фондovima Архива Босне и Херцеговине у Сарајеву налазе се, наиме, и архивски документи у којима је ријеч о замисли да се у Мостару покрене издавање једног дјечијег листа, првог листа оваквог профила у Босни и Херцеговини. Из Ђоровићевих писа-

¹⁾ Светозар Ђоровић: *Документарна грађа* (Музеј књижевности Босне и Херцеговине, Сарајево 1972, стр. 18—19)

²⁾ *Ibidem*, стр. 20

ма, упућених Милану Марину, заправо, уопште се не види да је ријеч о покретању дјечијег листа, односно, тачније речено, листа за дјецу, што се не види ни из списка сарадника који су, према обавјештењима из првог цитираног Ђоровићевог писма Милану Марину, већ били послали своје радове за тај лист.³⁾ Та чињеница је очигледно навела књижевне историчаре да ту замисао уопште не третирају као иницијативу за покретање дјечијег листа. Насупрот оскудним подацима из наведених Ђоровићевог писма Марину и ништа мање оскудним коментарима тих података у до сада објављеним радовима наших књижевних историчара, архивски документи који се налазе у Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву пружају увид у историјат те интересантне замисли, бар од оног тренутка кад је она презентирана аустроугарској окупационој управи у Босни и Херцеговини до ускраћивања дозволе за издавање управо таквог листа.

Из тих архивских докумената је видљиво да је молбу за покретање тог листа поднио мостарски књижар и издавач Владимир М. Радовић,⁴⁾ једна од централних фигура у јавном животу Мостара посљедње деценије деветнаестог вијека.⁵⁾ Као што је познато, Радовић је 1891. године отворио своју књижару и штампарију у Мостару, што је регистровано и у ондашњој штампи. У »Сарајевском листу«⁶⁾ и загребачком »Србобрану«⁷⁾ објављене су у марту 1891. године notiце о томе да је Земаљска влада за Босну и Херцеговину одобрила Радовићу отварање књижаре и штампарије, док су се затим у сарајевском часопису »Босанска вила« у размаку од нешто више од годину дана појавиле двије notiце у којима је ријеч о овој књижари и штампарији. У првој⁸⁾ се, између осталог, констатује да та

³⁾ Према Ђоровићевим подацима из цитираног писма Милану Марину, радове су до 5. децембра 1892. године за тај лист послали Љ. Ненадовић, Вл. М. Јовановић, Ил. I. Вукићевић, Васа Крстић, Алекс. Марић, Ст. Милованов, Ник. Кашиковић Душ. Ђурић, Лука Пиштелић, М. П. Павловић и још неки.

⁴⁾ Мада му нису били познати архивски документи о којима је обдје ријеч, Тодор Крушевац тврди да не може бити никакве сумње да се ту радило о оном листу за чије је издавање Владимир Радовић затражио одобрење, »а не о тобоже неком књижевном листу који су већ тада намеравали покренути Алекса Шантић и Светозар Ђоровић, како је текст једног Ђоровићевог писма протумачен«. (Тодор Крушевац: *Босанскохерцеговачки листови у XIX веку*, »Веселин Маслеша«, Сарајево 1976, стр. 363).

⁵⁾ Нешто касније Радовић ће заузимати веома истакнуто мјесто у српском аутономном покрету у Босни и Херцеговини. О његовој улози у том покрету опширније у монографији Боже Маџара »Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетку самоуправу« (»Веселин Маслеша«, Сарајево 1982).

⁶⁾ »Сарајевски лист« Сарајево, 13. III 1891, бр. 30, стр. 2

⁷⁾ »Србобран«, Загреб 9 (21). III 1891, бр. 10, стр. 3

⁸⁾ »Честити Србин Владимир М. Радовић у Мостару, разаслао је скоро на све стране оглас, у коме јавља српско-православним општинама, школским и светосавским одборима, као и осталим српским друштвима, српском свештенству и учитељству и свакоме другоме, да је отворио Прву српску књижару и штампарију у Мостару. У књижари се, вели, море набавити свака српска, словенска, њемачка или ма која друга књига. А у штампарији, која одговара свима модерним захтје-

штампарија »одговара свима модерним захтјевима« и да се у њој може штампати »све што год се хоће«, а у другој⁹⁾ се истиче да она »броји већ неколико својих издања«, што све говори на одређен начин о Радовићевој пословној предузимљивости. Издавање листа је, изгледа, требало да буде сљедећи издавачки потез Радовићев.¹⁰⁾

У Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву је сачувана Радовићева представка за покретање тога листа, упућена Земаљској влади за Босну и Херцеговину, као и преписка која је поводом њеног подношења вођена између Градског котарског уреда у Мостару, Окружне области у Мостару, Земаљске владе у Сарајеву и Заједничког министарства финансија у Бечу као надлежног за послове Босне и Херцеговине. Радовићева представка је писана руком, латиницом и садржи једну и по страницу текста. Није датирана, али је вјероватно предана Градском котарском уреду у Мостару почетком новембра 1892. године, јер је тамо заведена 7. новембра те године. Котарски предстојник Фридрих Фоглар ју је проследио Окружној области у Мостару 19. новембра 1892. године.¹¹⁾

На почетку представке Радовић пише да његова књижара и штампарија у Мостару служи »као једно мало средство к развиту просвјете у Босни и Херцеговини«. Желећи да »према својим скромним силама још више дјелује у просвјетном правцу«, Радовић се обратио Земаљској влади за Босну и Херцеговину с молбом да му одобри издавање »једног дјечијег листа« који би био штампан ћирилским словима, а излазио би под називом »Херцеговче«. »Задатак споменутог листа — пише Радовић — био би, као сваког дјечијег листа, да се бави науком која ће подмладак упућивати за раније да се спрема на рад на културном пољу, т. ј. просветом, науком као и књижевношћу«. У представци, Радовић обавјештава Земаљску владу да гаранцију да ће лист »Херцеговче« одговорати свом задатку« пружају Алекса Шантић и Светозар Ђоровић, којима он повјерава уређивање листа, као и многи »други наши стручњаци и

вима, може се штампати све што год се хоће. Цијена је врло умјерена. Ово је друга српска шта(м)парија и друга српска књижара у Босни и Херцеговини«. (»Босанска вила«, Сарајево, 30. VIII 1891, бр. 16, стр. 254 (Прву српску штампарију у Босни и Херцеговини отворио је, нешто раније, Ристо Ј. Савић у Сарајеву (»Србобран«, Загреб, 12 (24). I 1891, бр. 2, стр. 3)

⁹⁾ Честита књижарница Владимира Радовића у Мостару броји већ неколико својих издања, и ако овако пође у напредак, за кратко вријеме моћи ће се мјерити и са другим напреднијим и старијим књижарницама српским« (»Босанска вила«, Сарајево 30. септембра и 10. октобра 1892, бр. 27 и 28, стр. 435)

¹⁰⁾ »Тражећи посла за штампарију, у Мостару, где је дуже радила штампарија дон Фрање Милићевића а потребе у штампарском послу биле мале, незнатне, Радовић је морао, поред књига (већ 1891. године издаје прву књигу песама младог Алексе Р. Шантића), помишљати и на неки лист који би штампарији обезбјеђивао стално један део посла« (Тодор Крушевац, цит. дј, стр. 269)

¹¹⁾ Радовићева представка је заведена у Градском котарском уреду у Мостару под бројем 11.122 из 1892. године.

педагози који су обећали своје радове слати«. ¹²⁾ Није, разумије се, нимало случајно што се Владимир Радовић определио управо за Шантића и Ђоровића намјењујући им функцију уређивања листа који је он желио покренути. Шантић и Ђоровић су већ били сарадници српских дјечијих листова »Голуб« и »Невен«, па је већ та чињеница била довољна да их квалификује за »Херцеговче«. Радовићевој одлуци да ту функцију повјери управо овој двојници младих мостарских писаца, од којих је овај други, Светозар Ђоровић, имао тада тек 17 година, допринијела је вјероватно и чињеница да се у издању његове књижаре појавила и прва збирка пјесама Алексе Шантића, годину дана прије обављања завршних припрема за покретање листа »Херцеговче«.

Владимир Радовић није предао своју представку директно Земаљској влади у Сарајеву, мада је њој насловљена, него преко одговарајуће ниже инстанце аустроугарске окупационе управе у Босни и Херцеговини, што је било уобичајено у ондашњој пракси комуницирања са окупационим властима. У складу са таквом процедуром, представка је предана Градском котарском уреду у Мостару који ју је прослиједио Окружној области у Мостару. Котарски предстојник у Мостару Фридрих Фоглар дао је том приликом повољно мишљење о Владимиру Радовићу, сматрајући да нема сметње за покретање листа о коме је ријеч. ¹³⁾ Окружни предстојник у Мостару барон Исидор Бенко се, са своје стране, сагласио са мишљењем котарског предстојника Фоглара о коректном држању Владимира Радовића, као што се то види из акта Окружне области у Мостару којим је прослијеђена Радовићева представка Земаљској влади за Босну и Херцеговину у Сарајеву. ¹⁴⁾ Изгледало је да уз овако повољна мишљења поменутих истакнутих представника аустроугарске окупационе управе који ће, узгред речено, касније заузети, сваки, још значајнија мјеста на хијерархијској лествици (Фоглар ће бити окружни предстојник у Тузли а барон Бенко заузимати висок положај цивилног адјутанта у Земаљској влади за Босну и Херцеговину) овај нови издавачки потез Владимира Радовића не може наићи на сметње у вишим инстанцама аустроугарске окупационе управе у Босни и Херцеговини. То се, међутим, није десило.

¹²⁾ Архив БиХ, Сарајево, фонд Земаљске владе за БиХ бр. 108.087/1 из 1892.

¹³⁾ »Wird der Kreisbehörde in Mostar zur geneigten weiteren Beamtshandlung mit den ergebensten Bemerken vorgelegt, dass Vladimir M. Radović in seiner Eigenschaft als Inhaber einer Buchhandlung und Druckerei sich als verlässlich und vertrauenswürdig erwiesen hat, und auch sonst sich einer correcten Aufführung befleißigt, daher gegen die beabsichtigte Herausgabe einer periodischen Zeitschrift für die Jugend von hieramts umsoweniger ein Anstand obwaltet, als ohnehin die geeignete Censur gehandhabt werden wird«. (Ibidem)

¹⁴⁾ »Zur hochgeneigten Schlussfassung bestens befürwortend mit dem Beifügen ergebenst vorgelegt, dass auch ich die vollkommen correcte Haltung des Buchhändlers Vladimir Radović bestätigen kann« (Окружна област у Мостару, бр. 19.248 од 24. новембра 1892)

Примивши наведени извјештај Окружне области у Мостару у вези са представком Владимира Радовића, као и саму представку за покретање листа »Херцеговче«, Земаљска влада за Босну и Херцеговину је приступила разматрању Радовићевог захтјева у свјетлу информација које је о томе добила од својих подручних органа у Мостару, али и информација из других извора до којих је она дошла. Оцјењујући цјелисходност покретања једног таквог листа, Земаљска влада у Сарајеву је упознала Заједничко министарство финансија у Бечу са својим становиштем у вези са том мостарском иницијативом. Упркос поменутиим повољним мишљењима котарског и окружног предстојника у Мостару, Земаљска влада у Сарајеву је стала на становиште да ту иницијативу не треба подржати и да, према томе, не треба дати одобрење за покретање листа »Херцеговче«. Образлажући своје становиште, Влада се позвала на двије notiце из српске штампе до којих је дошла прије него што је Радовићева представка, са приложеним мишљењима котарског и окружног предстојника у Мостару, и стигла до ње. Прву је владина превентивна цензура заплијенила у једном броју сарајевског часописа »Босанска вила« и »Србобран« дају овом мостарском листу и пријену«. Из обију notiца Влада извлачи закључак да подршка коју »Босанска вила« и »Србобран« дају овом мостарском листу и прије његовог излажења потврђује њено увјерење да би лист био уређиван у српском духу,¹⁵⁾ што је, као и кад се радило о аналогним случајевима листова са хрватском националном тенденцијом, било супротно основним концепцијама Калајеве политике у Босни и Херцеговини.¹⁶⁾ Предлажући Заједничком министарству финансија у Бечу да се одбије захтјев за покретање наведеног листа у Мостару, Земаљска влада је посебно указала на чињеницу да се у поменутом случају радило о листу намијењеном младим генерацијама, што је, по њеном увјерењу, у још већој мјери диктирало потребу да се

¹⁵⁾ »Gleich den für dieses Unternehmen engagierten Mitarbeitern Aleksa Šantić und Svetozar Čorović fühlt sich auch Radović als Serbe und kann es sonach nicht zweifelhaft sein, dass die Zeitschrift »Hercegovče« in serbischen Geiste gehalten und in ihr der nationale Gedanke gepflegt werden würde« (Архив БиХ, Сарајево, фонд Земаљске владе за БиХ, бр. 108.087/1 од 12. децембра 1892).

¹⁶⁾ »Dass dem so ist muss, obgleich das Gesuch des Radović hierüber schweigt, aus dem Umstande abgeleitet werden, dass die hiesige »Bosanska vila« ihre Leser auf das bevorstehende Erscheinen des »Hercegovče« aufmerksam zu machen und zum Abonnement auf dasselbe einzuladen versuchte, bevor noch das Ansuchen des Radović hier eingelangt war, und weil der im Agram erscheinende »Srbobran«, über dessen politische Tendenzen und Agitationen gegen unsere Verwaltung die Landesregierung zu wiederholten Malen zu berichten die Ehre hatte, in einer seiner jüngsten Nummern des bevorstehende Erscheinen der erwähnten Zeitschrift ankündigte und dieselbe in warmen Worten dem Serbenvolke anempfahl« (Ibidem)

заузме такав став према тој иницијативи.¹⁷⁾ Очигледно је да је аустроугарска окупациона управа хтјела да васпитање младих генерација у Босни и Херцеговини чврсто држи у својим рукама. Из даље преписке је видљиво да се аустроугарски заједнички министар финансија Бењамин Калај сагласио са наведеним становиштем Земаљске владе за Босну и Херцеговину.¹⁸⁾ Тиме је судбина ове занимљиве иницијативе била, у ствари, запечаћена. Остало је да се таква одлука саопшти Владимиру Радовићу. Ту дужност су морали обавити органи аустроугарске окупационе управе у Мостару, а то ће рећи они исти који су о тој иницијативи имали, као што се види из претходног излагања, управо супротно мишљење. А да су то они учинили, види се већ и из наведеног текста Ђоровићевог другог писма Милану Марину, као и из једног дописа из Мостара, објављеног у листу »Дубровник«, у коме се управо тадашњем котарском предстојнику у Мостару Фридриху Фоглару приписује одлучујућа улога у ускраћивању дозволе за покретање листа »Херцеговче«,¹⁹⁾ што, како то јасно произлази из цитираних архивских докумената, уопште није било тачно, мада је Владимир Радовић, коме преписка аустроугарских власти у вези са његовом представком није могла да буде позната, могао стећи управо такав утисак.

У штампи из оног времена се могу наћи и неки други подаци у вези са покушајем покретања листа »Херцеговче« који, са цитираним подацима из Ђоровићевих писама и преписком, вођеном на релацији Мостар—Сарајево—Беч, освјетљавају ову замисао из више угла посматрања. На двије нотице, једну из »Босанске виле« а другу из загребачког »Србобрана«, упозорила је, како је напријед наведено, Земаљска влада у Сарајеву Заједничко министарство финансија у

¹⁷⁾ »Neben den hieraus entspringenden Bedenken erscheint aber der Landesregierung die projektirte Herausgabe des »Hercegovce« auch aus dem weiteren Grunde höchst bedenklich, weil durch ein solches — wie gesagt — im serbischen Geiste redigirtes Blatt der nationale Gedanke in empfängliche Kinderherzen in ähnlicher Weise verpflanzt werden würde, wie diess in den orient. ort. confessionalen Schulen zu gethehan pflig; ein Moment, welches auch vom erziehlichen Standpunkte betrachtet — gegen das Entsthen der gadachten Jugendzeitschrift spricht«. (Ibidem)

¹⁸⁾ »Unter Rückshulss der Beilagen des Berichtes vom 12. d. M. Z. 108.187/I eröffne ich der Landesregierung, dass ich der Ansicht es sei vom politischen Standpunkte nicht rathsam die vom Vladimir Radovic abgesuchte Herausgabe einer Jugendzeitschrift »Hercegovce« mit cyrillischen Lettern zu gestatten, vollkommen beistimme. Die Landesregierung wole daher dieses Ansuchen ohne Berfung auf die h. a. Instruktion abweislich bescheiden. Als Motivirung der Abweisung ware anzuführen, dass zwar das Unterrichtswesen auf allen Gebieten seit der Occupation sehr namhafte Fortschritte zu verzeichnen hat, es doch noch immer nicht auf einer so breiten Basis ruht, um schon das Bedürfniss nach eigenen Jugendzeitschriften im Lande selbst erkennen zu lassen. Für einen Leserkreis der vorläufig noch ein ganz beschränkter wäre eine eigene periodische Zeitschrift zu concessioniren schiene der Landesregierung dahet nicht zngemeffen« (Архив БиХ, Сарајево, фонд Заједничког министарства финансија, Прас број 914 од 20. децембра 1892)

¹⁹⁾ Допис је потписан са »Безазленовић («Дубровник», Дубровник, 27. IV 1893, бр. 43, стр. 3)

Бечу, првенствено базирајући на њима свој негативан став према замисли о покретању листа »Херцеговче« у Мостару. Заплијењени текст из »Босанске виле« који, захваљујући владиној превентивној цензури није ни објављен у том сарајевском часопису, у ствари је нешто дужи оглас о покретању листа »Херцеговче«. Датиран у Мостару 1. децембра 1892. године, вјероватно по старом календару, он је био, изгледа, припремљен за објављивање у последњем броју »Босанске виле« у 1892. години. То обавјештење читаоцима »Босанске виле« дала је Прва српска књижара и штампарија Владимира М. Радовића у Мостару.

Пада одмах у очи да заплијењени текст, предвиђен за објављивање у »Босанској вили«, пружа, у поређењу са текстом Радовићеве представке, знатно шире информације о листу »Херцеговче«, за Земаљску владу у Сарајеву сасвим довољне да би према покретању тог листа заузела категорички негативан став. У заплијењеном тексту пише да ће лист »Херцеговче« излазити у Мостару почевши од 1. јануара 1892/3. школске године, што значи од 1. јануара 1893. године, те да ће излазити са сликама, у мјесечним свескама од којих ће свака износити по два штампана табака. У том тексту се »Херцеговче« означаје као »први српски лист у Херцеговини«, а први и једини дјечији лист у Босни и Херцеговини. За разлику од српских дјечијих листова »Голуб«, »Ђаче« и »Невен«, мостарски дјечији лист »Херцеговче« је требало да употребљава јужно, а то ће рећи ијекавско нарјечје. У том тексту Радовић није скривао амбицију да »Херцеговче« »својом новом и одабраном, здравом и корисном забавно-поучном садржином« постане »најмилији и најобљубљенији« српски дјечији лист,²⁰⁾ а то значи да је несумњиво рачунао с тим да ће читалачку публику наћи у знатној мјери и ван Босне и Херцеговине.²¹⁾ Без обзира на то да ли су за њено остварење постојали реални услови, та амбиција је давала читавој замисли о покретању таквог листа још једну димензију, у врховима аустроугарске окупационе управе одмах јасно уочену.

Друга notiца, на коју се позвала Земаљска влада за Босну и Херцеговину у свом извјештају упућеном Заједничком министарству финансија у Бечу у вези са представком Владимира Радовића о

²⁰⁾ У пасусу у коме је ријеч о програмској оријентацији листа »Херцеговче« пише да ће листу »бити прва и најсветија дужност, да ваљано развија умну снагу дјечију својим занимивим и поучнијим чланцима из свијех наставнијех приједмета, у колико исти засијецају у нормалне школе; да одушевљава и челичи вољу њихову у свему оном, што је лијепо, племенито и узвишено, доносећи им карактеристичне пријемљиве цртице из српске и човјечанске повијеснице; да им облагороди срце, доносећи им у различитим облицима нову и здраву сваковрсну забаву, и на пошљетку доносиће им за умну дјимнастику њихову различите задатке и питања из наставнијех приједмета, ребусе, коњичке скокове, загонетке и т. д.«

²¹⁾ У заплијењеном тексту изричито пише да се лист »Херцеговче« неће везати »ни за који становити српски крај; он ће се штампати и удешавати за сву српску дјецу из свијех српскијех крајева и покрајина«.

намјераваном покретању листа »Херцеговче« у Мостару, знатно је краћа од текста који је владина превентивна цензура заплијенила у »Босанској вили«. Ријеч је о notiци, објављеној у загребачком »Србобрану« под насловом »Нов српски лист у Херцег-Босни«. ²²⁾ Позивајући се на notiцу, објављену у новосадском »Стражилову«, ²³⁾ »Србобран« пише да даровити српски пјесници Алекса Шантић и Светозар Ђоровић (Радовић се у »Србобрану«, као ни у »Стражилову« не помиње) покрећу у Мостару »нов српски лист за Српчад, ²⁴⁾ те ће тиме много допринијети, да се не похрвате она српска дјеца, што иду у комуналне школе«. ²⁵⁾ Тако схвативши функцију овог мостарског листа, »Србобран« је ту notiцу завршио питањем »А шта ће влада на то рећи?« На овај начин јавно прозвана, Земаљска влада за Босну и Херцеговину врло брзо и резолутно је дала одговор на то питање, формулисан не у штампи већ у поменутом акту упућеном Заједничком министарству финансија. Овакво писање »Србобрана« у знатној мјери је утицало на то да Земаљска влада у Сарајеву заузме према покретању овог листа одлучно негативан став. Мостарској иницијативи за покретање листа »Херцеговче« оваквим писањем »Србобрана« очигледно је учињена медвјеђа услуга.

Ако се у свјетлу цитираних архивских докумената, писама Светозара Ђоровића и наведених података из штампе оног времена анализира кратки историјат замисли о покретању листа »Херцеговче« у Мостару, мора се, нема сумње, доћи до више закључака. Иницијатори замисли о покретању дјечијег листа »Херцеговче« били су Владимир Радовић, Алекса Шантић и Светозар Ђоровић, од којих је први требало да фунгира као издавач а друга двојица као уредници листа. Само та тројица се помињу како у Радовићевој представци којом је тражено одобрење за покретање листа, тако и у notiцама у штампи из оног времена, негдје сва тројица, негдје само први или друга двојица. Стога је занимљива иницијатива да се у Мостару покрене издавање једне периодичне публикације, намијењене младим генерацијама, везана искључиво за та три имена. Мада ову своју замисао нису, као што произлази из претходног излагања, довели до реализације, ове три личности ће неколико година касније, у истој, посљедњој деценији прошлог вијека, покретути у Мостару двије значајне периодичне публикације — Шантић

²²⁾ »Србобран«, Загреб, 21. XI (3. XII) 1892, бр. 92, стр. 5, »Различите вијести«

²³⁾ У једној краткој notiци новосадско »Стражилово« пише да, према информацијама из приватних извора, Алекса Шантић и Светозар Ђоровић покрећу у Мостару »нов лист за децу« под називом »Херцеговче« »Стражилово«, Нови Сад, 15. новембра 1892, бр. 46, стр. 736, »Књижевне белешке«)

²⁴⁾ Занимљиво је да »Србобран«, мада се позива на notiцу из »Стражилова«, уопште не помиње назив мостарског листа, али истиче да је то српски лист, иако »Стражилово« у тој notiци ни једном једином ријечју не означава лист »Херцеговче« као српски.

²⁵⁾ Радовићев текст, заплијењен у »Босанској вили«, уопште не помиње такву функцију листа »Херцеговче«.

и Ђоровић часопис »Зору«²⁶⁾ а Радовић лист »Српски вјесник«.²⁷⁾ Искуство стечено са неуспјелим покушајем покретања листа »Херцеговче« послужило им касније у припремама за покретање »Зоре« и »Српског вјесника«, у које више неће улазити заједно сва тројица. Сачувани архивски документи показују да су подносиоци представки за покретање »Зоре«²⁸⁾ и »Српског вјесника«²⁹⁾ испољили знатно већу дозу стрпљења у очекивању концесија, вјероватно поучени искуством, стеченим у неуспјелом покушају покретања дјечијег листа »Херцеговче«.

Није нам познато када је настала замисао о покретању овог листа³⁰⁾ и колико су трајале припреме до њиховог уласка у завршну фазу, о којој је овдје, у ствари, ријеч. Ту завршну фазу припрема карактеришу исувише оптимистичка предвиђања иницијатора те замисли да она неће наићи ни на какве сметње у врховима аустроугарске окупационе управе у Босни и Херцеговини. Како иначе објаснити да се представка за покретање листа »Херцеговче«, упућена Земаљској влади у Сарајеву, предаје у Мостару почетком новембра 1892. године, да би се у тексту, припремљеном за објављивање у »Босанској вили«, изричито тврдило да лист почиње излазити 1. јануара 1893. године, а да за његово покретање претходно није била добијена дозвола надлежних власти? Одакле толика самоувјереност? Ако се notiца у новосадском »Стражилову« на коју се позива загребачки »Србобран« може вјероватно приписати изво-

²⁶⁾ О часопису »Зора« опширније у књижевноисторијској монографији Љубице Томић-Ковач »Зора« (»Свјетлост«, Сарајево 1971)

²⁷⁾ О листу »Српски вјесник« опширније у монографији Тодора Крушевца »Босанскохерцеговачки листови у XIX веку«, стр. 267--278.

²⁸⁾ Представка Алексе Шантића и Светозара Ђоровића, упућена, Земаљској влади у Сарајеву, у вези са покретањем часописа »Зора« и преписка вођена тим поводом између Градског котарског уреда у Мостару, Окружне области у Мостару, Земаљске владе у Сарајеву и Заједничког министарства финансија у Бечу објављени су у књизи »Култура и умјетност у Босни и Херцеговини под аустроугарском управом« (Архив БиХ, Сарајево 1968, стр. 133--138). О покретању »Зоре« писали су Хамдија Капицић (Став Калајева режима према покретању мостарске »Зоре«, »Радови Филозофског факултета у Сарајеву«, 1963, књ. I, стр. 295--301), Митар Папић (Како је покренута »Зора«, »О стогодишњици рођења Алексе Шантића, Зора, почасни број 1968/69«, Мостар 1968/69, стр. 215--219), Љубица Томић-Ковач и Тодор Крушевац (последња два аутора у наведеним монографијама).

²⁹⁾ У notiци, објављеној поводом Радовићеве смрти, »Дубровник« пише да је Радовић покренуо у Мостару »Српски вјесник«, који са цензуром кубури таку муку као ниједан лист на свијету« (»Дубровник«, Дубровник, 10. IX 1899, бр. 37, стр. 3)

³⁰⁾ Вјероватно се на овај лист односи ова кратка вијест из Мостара, објављена у дубровачкој »Црвеној Хрватској«: »Говори се да ће овдашња српска штампарија покренути некакав српски листић. Ми га жељно очекујемо, јер откад нам је нестало фамознога »Напретка« осјећамо њеку празнину« (»Црвена Хрватска«, Дубровник, 12. III 1892. бр. 6, стр. 3, »Домаће вијести«)

рима који потичу из преписке младог Светозара Ђоровића са бројним писцима ван Босне и Херцеговине од којих је тражио сарадњу у новом листу,³¹⁾ тешко је схватити како је Радовић, најстарији међу тројицом иницијатора за покретање листа »Херцеговче« и потписник поменуте представке, упућене Земаљској влади у Сарајеву, могао учинити такву несмотреност као што је она са текстом у »Босанској вили«, о коме је напријед било ријечи. Једино објашњење за такав Радовићев поступак могло би се, изгледа, наћи у утиску који је он могао стећи из контакта са мостарским котарским предстојником Фогларом коме је и предао представку за покретање листа »Херцеговче« и вјероватно о томе с њим и исцрпије разговарао. На ту претпоставку упућује и текст већ поменутог дописа из Мостара, објављеног у листу »Дубровник« у коме се Фоглару неоправдано приписује одлучујућа улога у ускраћивању дозволе за покретање листа »Херцеговче«.³²⁾ Као што се види из напријед изложеног, такав Радовићев утисак не налази потврду у цитираним архивским документима.

Неуспјели покушај покретања листа »Херцеговче« у Мостару остаће у културној историји Босне и Херцеговине забиљежен као први покушај издавања једног листа на овом подручју, намијењеног младим генерацијама. Очигледно подстакнута дјеловањем дјечијих листова »Голуб«, »Баче« и »Невен« који су излазили ван Босне и Херцеговине, замисао о покретању једног листа, намијењеног младим генерацијама који би био уређиван у духу супротном основним интенцијама Калајеве окупационе политике у Босни и Херцеговини, није, као што се то могло очекивати, наишла на подршку у врховима аустроугарске окупационе управе. До краја аустроугарског управљања Босном и Херцеговином јавиће се, нешто касније, још два покушаја покретања листова, намијењених младим генерацијама, један у Сарајеву а други у Вањалуци. Покретању тих листова аустроугарска окупациона управа није правила никакве сметње. Десет година послвије неуспјелог покушаја издавања мостарског листа »Херцеговче«, у Сарајеву ће се појавити 1903. године »Илустровани мали свијет, мјесечник за дјецу« који је уредио ака-

³¹⁾ »Може се разумети загрејаност младог човека за књижевност, његова заљубљеност у поетску књижевну реч, али је понешто необично кад 17—годишњи Светозар Ђоровић показује већ уредничке амбиције и, мада мало познат, обраћа се без зазора писцима старим познатим писцима и од њих тражи сарадничке прилоге« (Тодор Крушевац: *Босанскохерцеговачки листови у XIX веку*, стр. 363)

³²⁾ »Сад сам отишао управо у Радовића у књижару. Рече ми како му је забрањен дјечији лист ради тога што је још рано и што су дјеца »непросвијешћена«. Е, баш ти је вјешт и тај наш смирени, кротки и најљубезњеји Фоглар — ама баш је нашао згодан изговор — јер за непросвијешћену дјецу није лист, а не треба их ни просвијешћивати« (»Дубровник«, Дубровник, 26. IV 1893, бр. 43, стр. 3, »Наши дописи«)

демски сликар Шпиро Боцарић,³³⁾ а три године касније у Бањалуци лист за дјецу »Бачко коло«, који ће излазити до 1910. године.³⁴⁾

Да је покренут, лист »Херцеговче«³⁵⁾ би био и први српски лист у Херцеговини, као што је то сасвим тачно констатовано у тексту који је превентивна цензура заплијенила у »Босанској вили« До тада је, наиме, у Херцеговини односно, прецизније речено, у Мостару покренуто, захваљујући у првом реду дон Фрањи Милићевићу и његовој тискари, првој у Мостару, више хрватских листова који су један други смјењивали (»Херцеговачки босиљак«, »Нови херцеговачки босиљак«, »Глас Херцеговца«), а ниједан српски и ниједан муслимански. Поставља се питање зашто је први српски лист у Херцеговини требало да буде управо дјечији лист, а не лист за одрасло становништво, као што је то био случај са свим осталим листовима у Херцеговини у cjелокупном периоду аустроугарске владавине? Да ли су иницијатори покретања листа »Херцеговче« сматрали да имају веће шансе за покретање листа таквог профила него неког другог? Ако су тако мислили, што није искључено, онда се та њихова процјена показала сасвим погрешна, што се јасно види из цитираног текста извјештаја Земаљске владе за Босну и Херцеговину упућеног Заједничком министарству финансија у Бечу, у вези са Радовићевом представком, гдје се као један од пресудних момената у прилог ускраћивању дозволе за покретање листа појавио управо тај да је лист намијењен младим генерацијама, па је, такав, био режиму опаснији него што би то могао бити лист намијењен одраслом становништву. Излагање хрватских листова у Мостару, једног за другим, само по себи није било никаква озбиљнија сметња за давање концесије за покретање српског листа, као што не би било ни сметња за покретање муслиманског листа да се таква иницијатива појавила у Мостару у то вријеме. Прије би се могло рећи да би излагање хрватских листова поспјешило покретање аналогних српских или муслиманских листова, јер би аустроугарска окупациона управа, несумњиво, била доведена у положај да, стално ба-

³³⁾ Скоро пуних 10 година послје подношења цитираног извјештаја Заједничком министарству финансија којим се предлаже ускраћивање дозволе за покретање листа »Херцеговче« у Мостару, исти поглавар земље барон Аппел предложиће Заједничком министарству финансија да се одобри покретање »Илустрованог малог свијета, мјесечника за дјецу« у Сарајеву (»Култура и умјетност у Босни и Херцеговини под аустроугарском управом«, стр. 492—493)

³⁴⁾ Борђе Пејановић: *Библиографија штампе Босне и Херцеговине 1850—1941.* (»Веселин Маслеша«, Сарајево 1981, стр. 51)

³⁵⁾ »Херцеговче« се овдје стално помиње као лист како се о њему говори и у свим текстовима у штампи из оног времена на српскохрватском језику (сарајевској, новосадској, забрбачкој и дубровачкој), с обзиром на то да су листови били »својевремено заједнички назив за новине и часописе« (Крушевац, цит. дје. стр. 5). У ствари. »Херцеговче« је часопис (требало је да излази у мјесечним свескама), како то пише у преписци на њемачком језику, вођеној поводом подношења Радовићеве представке у којој се тражило покретање листа. У тој преписци се за »Херцеговче« употребљавају термини »Zaichrift für die Jugend« и »Jugendzeitschrift«.

лансирајући између српског, муслиманског и хрватског дијела становништва у Босни и Херцеговини, мора имати бар приближно исти третман кад су били у питању листови било које националне групације на подручју окупираном 1878. године. Са »Освитом«, »Мусаватом« и »Народом« таква национална структура мостарске штампе доћи ће до пуног изражаја тек посљедње деценије аустроугарског управљања Босном и Херцеговином.

Стављена у шири контекст цјелокупног културног живота у Мостару почетком посљедње деценије деветнаестог вијека, замисао о покретању илустрованог дјечијег листа »Херцеговче« надовезује се на оснивање и прве године дјеловања мостарских пјевачких друштва »Гусле«³⁶⁾ и »Хрвоје«³⁷⁾ и активност двију штампарија, Милићевићеве и Радовићеве, и претходи покретању »Мале библиотеке« Пахера и Кисића,³⁸⁾ »Зоре«, »Српског вјесника«, »Освита« и, нешто касније, Прве муслиманске накладне књижаре и штампарије Мухамеда Бекира Калајџића³⁹⁾ и часописа »Бисер«. Међу бројним иницијативама насталим, једна за другом, на мостарском тлу у времену аустроугарског управљања Босном и Херцеговином, она заузима посебно мјесто по томе што је, једина, била намијењена искључиво младим генерацијама и једина остала неостварена. Енергичан отпор на који је наишла у врховима аустроугарске окупационе управе у Босни и Херцеговини, какав у том облику није пружен ниједној иницијативи у области културе и умјетности, насталој у Мостару 1878—1918, довољно говори о томе какав јој је значај придаван у тим врховима.

³⁶⁾ *Педесет година Српског пјевачког друштва »Гусле« у Мостару 1888—1938*, Мостар 1938.

³⁷⁾ *Споменица у славу светчаоног развијања заставе Хрватског гласб. — пјевачког друштва »Хрвоје« дне 13. 14. и 15. коловоза 1904*, Хрватска дион. тискарна у Мостару.

³⁸⁾ *Лина Штитић и Хамид Диздар: Библиографија књига и периодичних издања штампаних у Херцеговини (1873—1941)*, Мостар 1958.

³⁹⁾ *Ламија Хациосмановић: Библиографија Прве муслиманске накладне књижаре и штампарије (Мухамеда Бекира Калајџића)*, Сарајево 1967.

SUMMARY

ON THE BEGINNING OF THE JOURNAL »HERCEGOVČE« IN MOSTAR IN 1893

In Mostar in 1892 there had been an initiative for a publication of an illustrated Serbian journal for children which was supposed to come out from the beginning of 1893 under the title »Hercegovče« (Little Herzegovinian). The author of the article followed the history of this interesting initiative in the preserved archive documents and some facts from the that time press.

A young bookseller and publisher from Mostar Vladimir Radović submitted a request for the beginning of the journal »Hercegovče« to the Provincial government for Bosnia and Herzegovina in Sarajevo. He mentioned in it the young writers from Mostar Aleksa Šantić and Svetozar Ćorović as the journal's editors. The Austro-Hungarian administration in Bosnia and Herzegovina did not issue a permission for the beginning of the journal. The quoted archive documents show that such a stand towards the initiative was led by the belief that the journal, intended for young generations, would be edited in the spirit opposed to the basic concepts of Kalay's occupying policy in Bosnia and Herzegovina. The idea of the beginning of the journal »Hercegovče« in Mostar meant the first attempt for the publication of a journal in Bosnia and Herzegovina intended for the young generations and, at the same time, it was the first attempt to publish a Serbian journal in Mostar.